

УДК 338.43:330.35.01(477)

Сенишин О.С.

кандидат економічних наук, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка

СТРУКТУРА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ТА ОЦІНКА ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

STRUCTURE NATURAL RESOURCE DEVELOPMENT POTENTIAL FOOD COMPLEX AND ASSESSING EFFECTIVENESS

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено особливостям структури природно-ресурсного потенціалу розвитку вітчизняного продовольчого комплексу; визначено місце агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу в системі продовольства; здійснено аналіз причинно-наслідкових взаємозв'язків ресурсів довкілля у процесі виробництва продовольчої продукції. Розглянуто систему показників для розрахунку продовольчої ефективності використання та відтворення агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу певної території та визначено особливості їхнього використання.

Ключові слова: продовольчий комплекс, продовольство, природно-ресурсний потенціал, структура природно-ресурсного потенціалу, ефективність використання та відтворення продовольчого природно-ресурсного потенціалу.

АННОТАЦІЯ

Статья посвящена особенностям структуры природно-ресурсного потенциала развития отечественного продовольственного комплекса; определено место агропродовольственного природно-ресурсного потенциала в системе продовольствия; осуществлен анализ причинно-следственных взаимосвязей ресурсов окружающей среды в процессе производства продовольственной продукции. Рассмотрена система показателей для расчета продовольственной эффективности использования и воспроизводства агропродовольственного природно-ресурсного потенциала определенной территории и указаны особенности их использования.

Ключевые слова: продовольственный комплекс, продовольствие, природно-ресурсный потенциал, структура природно-ресурсного потенциала, эффективность использования и воспроизведения продовольственного природно-ресурсного потенциала.

ANNOTATION

The article is devoted to peculiarities of the structure of natural-resource potential of the state food sector; the place of agro-food natural-resource potential in the system of food is defined; the analysis of cause-effect relationships of environmental resources in the production of food products is made. The system of indicators to calculate the food efficiency of use and reproduction of agrofood natural-resource potential of a given territory are reviewed and peculiarities of their use are defined.

Keywords: food complex, food, natural-resource potential, the structure of natural-resource potential, the efficiency of use and reproduction of agrofood natural-resource potential.

Постановка проблеми. Реформування продовольчої сфери спрямовано на підвищення рівня продовольчої безпеки України за рахунок нарощування виробництва продуктів харчування, поліпшення їхньої якості та збалансованості загалом. Кожна країна має різні критерії національної продовольчої безпеки, визначає шляхи її забезпечення і розвитку аграрного виробництва залежно від природно-кліматичних особливостей, економічного стану. Стан природного ресурсного потенціалу безпосередньо впливає на

якість і тривалість життя населення. Співставлення економічного та екологічного комфорту як складових життєвого рівня засвідчує, що якість навколишнього середовища слугує пріоритетним споживчим благом. Це теоретичне положення передбачає практичну реалізацію прав людини на екологічно чисте довкілля, прав майбутніх поколінь на користування природним ресурсним потенціалом для підтримки власного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення економічної проблеми оцінки та нарощування природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу внесли І.І. Лукінов, П.Т. Саблук, П.І. Гайдуцький, О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин, О.В. Крисальний та ін., які започаткували науково-практичну розробку реформування на ринкових засадах соціальних, земельних та майнових відносин, установа нових організаційно-правових форм в агропродовольчому секторі. Стосовно земельних ресурсів як інтегруючого показника, через який інші види природних ресурсів реалізують свою продовольчу функцію, виняткове значення мають дослідження В.М. Трегобчука, В.Я. Месель-Веселяка, І.К. Бистрякова, А.С. Даниленка, Д.С. Добряка, Л.Я. Новаковського, М.М. Федорова, А.М. Третяка та інших учених-економістів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте важливі питання оцінки відтворення природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу потребують додаткових досліджень. Це, зокрема, система критеріальних показників, що характеризує відтворювальні процеси в продовольчій сфері; економічна оцінка системи відтворення природного ресурсного потенціалу агропродовольчого комплексу; соціально-економічна значущість відтворення природного ресурсного потенціалу продовольчого комплексу тощо.

Мета статті полягає у характеристиці структури природно-ресурсного потенціалу розвитку вітчизняного продовольчого комплексу, визначенні його місця у системі продовольства та систематизації показників для розрахунку продовольчої ефективності використання та відтворення агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатній рівень природно-ресурсного потен-

ціалу – один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. Тому природно-ресурсний потенціал продовольчого комплексу слід розглядати як комплексну систему природних ресурсів, користувачами яких є підприємства агропродовольчого виробництва за існуючих технологій та соціально-економічних відносин, складова еколого-економічного потенціалу держави.

Продовольчий комплекс належить до надто ресурсомістких, де використовують значну кількість трудових, матеріально-технічних, природних ресурсів. Їхній кількісний та якісний склад, співвідношення між трудовими, матеріально-технічними і природними ресурсами, з одного боку, та рівень сумарної віддачі, з іншого, визначають величину ресурсного виробничого потенціалу в конкретних природно-економічних умовах функціонування цього продовольчого комплексу, його окремих галузей, сфер, підприємств.

Отже, раціонально сформований природно-ресурсний потенціал продовольчого комплексу слід розглядати як сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудова, матеріально-технічна, природна, біологічна та ін.), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування та реалізацію агропродовольчої продукції. Оскільки базовою галуззю продовольчого комплексу є сільське господарство, що ґрунтується на використанні природно-ресурсного потенціалу, то темпи його зростання великою мірою залежать не від кількості тих чи інших його складових елементів, а від характеру і ступеня їхньої участі в агропромислому виробничому процесі.

Зважаючи на вищенаведене положення, можна стверджувати, що до природно-ресурсного потенціалу належать цілковито та частково такі види ресурсів довілля, як біологічні, рекреаційні, земельні, водні, природно-кліматичні, інформаційні, інтелектуальні, людські, економічні тощо. Оскільки людина як соціальний феномен має подвійну природу, то її можна зачислити до природних ресурсів, як первинного походження (природна складова), так і до ресурсів вторинного і третинного походження.

Водночас природні ресурси у відтворювальній структурі спожитих ресурсів мають особливе базове значення. Отже, природно-ресурсний потенціал у своїй структурі поєднує природні ресурси первинного походження та ресурси вторинного й третинного природного походження (рис. 1).

Зі структури природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу (рис. 1) випливає, що будь-які виробничі чи інші ресурси мають природне начало. Різниця між ними лише у

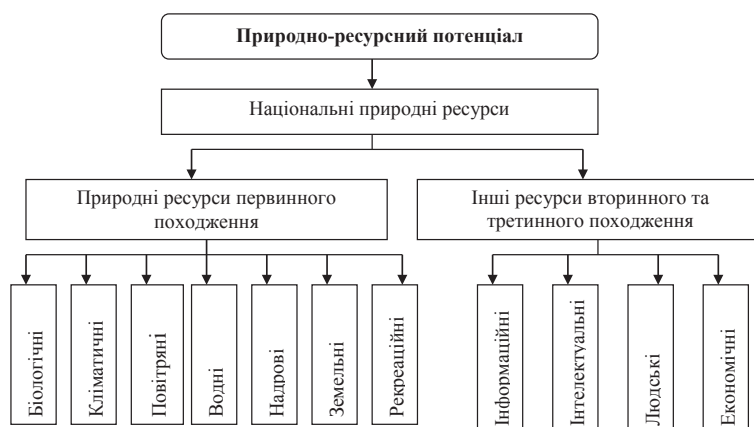

Рис. 1. Структура природно-ресурсного потенціалу продовольчого комплексу

тому, що одні ресурси взяті безпосередньо у готовому вигляді з довілля, а інші є кінцевим результатом первинних чи вторинних ресурсів.

Зв'язки між різними видами ресурсів передбачають використання у господарській діяльності певних видів природних ресурсів, таких як: землі сільськогосподарського призначення; заготівля продовольчої сировини та продуктів харчування у лісі; ловля риби у водоймах штучного та природного походження та ін. А в процесі антропогенного використання природні ресурси здатні реалізовувати власний продовольчий потенціал. У результаті цього формується сукупний інтегральний природно-ресурсний потенціал, складовою частиною якого є природно-ресурсний потенціал продовольчого спрямування.

Місце природно-ресурсного потенціалу у системі продовольства зображено на рис. 2. На ньому агропродовольчий природно-ресурсний потенціал охарактеризовано як складову продовольчого комплексу загалом.

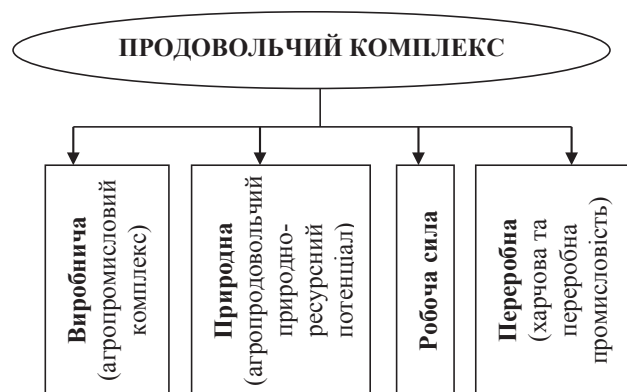

Рис. 2. Місце агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу у структурі продовольчого комплексу (розроблено автором)

Отже, вирізняють такі складові (сфери) продовольчого комплексу, як: виробничу, в основі якої знаходиться агропромисловий комплекс; природну, що характеризується агропродовольчим природно-ресурсним потенціалом; робочу

силу та переробну сферу, куди входять харчова та переробна промисловість.

Зауважимо, що ресурси довкілля, зокрема агропродовольчий природно-ресурсний потенціал, доцільно інтерпретувати як функцію суспільного відтворення продуктів харчування та продовольчої сировини. Продовольчий природно-ресурсний потенціал як складова частина природно-ресурсного потенціалу певною мірою є відтворювальною здатністю земельних, водних, лісових та інших видів природних ресурсів виробляти прямо чи опосередковано продукцію продовольчого комплексу. Аграрні ресурси, включаючи інші складові компоненти у функціональній взаємодії, сприяють виробництву продовольчої продукції, а водні, лісові та інші природні ресурси реалізують власний продовольчий потенціал.

Варто також визначити участь кожного виду природних ресурсів у виробництві готових продовольчих товарів. Наприклад, надрові ресурси – це мінеральні ресурси, або ж точніше макро-, мікро- та ультрамікроелементи, які використовують у сільськогосподарському виробництві при формуванні родючості продуктивних земель.

Варто визначити й особливу роль водних ресурсів, які, з одного боку, є середовищем для життєдіяльності водної мікрофлори та різноманітного тваринного світу, а з іншого – вода є розчинником усіх солей у ґрунті, що дає підставу розглядати воду як головну умову існування органічного життя. Адже вона опосередковано, через земельні ресурси, також сприяє виробництву продовольчої продукції. Крім того, вода є умовою існування таких ресурсів, як лісові джерела, фауна, які, своєю чергою, прямо та опосередковано «виробляють» продовольчу сировину та продукти харчування.

Особливу увагу слід приділити і категорії «лісові ресурси», що, у свою чергу, є постачальником продовольства та різноманітних лікарських рослин і трав. Також важливим є те, що лісові землі позитивно впливають на урожайність розташованих у відносній близькості сільськогосподарських земель, що, відповідно, сприяє виробництву додаткової агропродовольчої продукції з одиниці продуктивних земель. Лісові ресурси та рослинний світ є головними постачальниками кисню в атмосферне повітря, а також виробником органічної речовини.

Отже, аналіз усіх ресурсних складових агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу засвідчив, що саме земельні ресурси є інтегруючим, проте не єдиним видом агропродовольчих ресурсів, який виробляє продовольчу продукцію.

Досліджуючи причинно-наслідкові взаємозв'язки ресурсів довкілля у процесі виробництва продовольчої продукції, з рис. 3 розуміємо, що земля слугує інтегратором або синтезатором продовольчого потенціалу як складової частини агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу.

Зазначимо, що природокористування в агропродовольчому комплексі – це виробничо-функ-

ціональна система різних форм використання, відтворення та збереження продовольчого природно-ресурсного потенціалу, сукупність продуктивних сил, виробничих відносин та організаційно-виробничих форм експлуатації людиною об'єктів навколишнього природного середовища для задоволення матеріальних, культурних та духовних потреб життєдіяльності людства. Природні об'єкти, за умови залучення у виробничий процес, переходять у категорію агропродовольчих ресурсів довкілля.

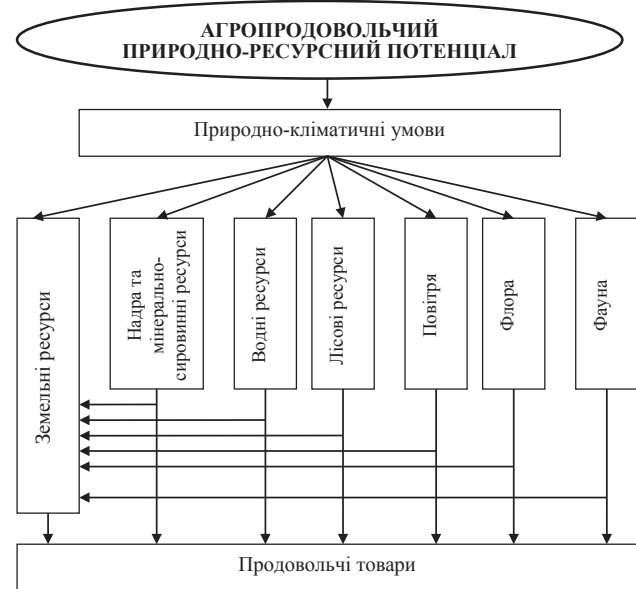

Рис. 3. Причинно-наслідкові взаємозв'язки ресурсів довкілля у процесі виробництва продовольчої продукції

Для оцінки та аналізу продовольчої ефективності використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу варто визначити показники прибутковості та ефективності виробництва. Етимологічно термін «ефективність» багато учених-економістів розглядає як комплексну багатогалузеву категорію. Розрізняють різні види ефективності, зокрема: економічну, організаційну, екологічну, соціальну та ін. [2; 4; 5, с. 10–29; 7, с. 66–71]. Зважаючи на різноманітні трактування та погляди стосовно категорії «ефективність», вважаємо, що продовольча ефективність є нічим іншим як економічною складовою загальної ефективності загалом. Звідси продовольчу ефективність доцільно розглядати у контексті продовольчої продуктивності одиниці природних ресурсів. Усі види природних ресурсів продовольчого призначення реалізують власний продовольчий потенціал через земельні ресурси, тобто опосередковано виробляють продовольчі товари. Водночас земельні ресурси виробляють їх безпосередньо у тісному взаємозв'язку з лісовими, водними, повітряними та іншими видами природних ресурсів продовольчого призначення, сукупність яких і формує інтегральний аграрний природно-ресурсний потенціал земельної

території. Отже, земельні ресурси інтегрують у собі продовольчий потенціал інших видів природних ресурсів.

Виходячи із цього вважаємо, що недопустимим є ототожнення таких категоріальних понять, як «продуктивність», «урожайність» та «врожай» у землеволодінні та землекористуванні. Продуктивність інтерпретується як результативність однієї рослини, що здебільшого прийнято використовувати у селекційно-насіницькій справі. Доволі універсальним показником є урожайність з одиниці площі (т/га або ц/га), а результативним макропоказником прийнято вважати категорію «урожай» (тис. ц, тис. т). Порівнюючи продуктивність сільськогосподарських культур на різних площах, доцільно використовувати енергоодиниці (Дж., Ккал) та зерноодиниці, тобто зводити урожайність різних сільськогосподарських культур до співставної форми – зерна, пшениці тощо.

Отже, концептуально *продовольчу ефективність* прийнято розглядати як обсяг виробленої продовольчої продукції у продуктовому та сировинному виразах на одиницю аграрних природних ресурсів. Це пояснюють тим, що продовольчий комплекс прямо чи опосередковано через переробну та харчову промисловість реалізовує власний продовольчий потенціал.

Доволі часто під час економіко-математичних розрахунків прийнято використовувати систему натуральних, вартісних та енергетичних показників. Наприклад, продовольчу ефективність використання, відтворення та збереження агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу у натуральних одиницях виражають залежністю [5]:

$$E_H = \frac{V_H}{S}, \quad (1)$$

де V_H – обсяг продовольства у натуральних одиницях, кг або т;

S – площа земельних ресурсів, га.

Виражену продовольчу ефективність у вартісних показниках відображають такою залежністю [6]:

$$E_B = \frac{V_\Phi}{S}, \quad (2)$$

де V_Φ – обсяг продовольства з одиниці території у фактичних та порівняльних цінах одиницях, грн.;

S – площа земельних ресурсів, га.

Цікавим з наукового погляду є підхід щодо групування показників продовольчої ефективності агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу залежно від класифікаційних ознак, а саме: загальної, виробничої та споживчої ефективності продовольчих товарів.

На думку відомого вченого-економіста П.П. Борщевського [1, с. 27], під час обчислення загальної та виробничої продовольчої ефективності агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу слід використовувати таку систему показників: загальна площа земель, га; динаміка населення, млн. осіб; обсяг валової про-

дукції сільського господарства, млн. грн; виробництво валової продукції на душу населення, грн./ос.; землезабезпеченість на людину, га/ос.; продовольча ефективність використання всіх земель, дол. США; продовольча ефективність використання оброблюваних земель, дол. США тощо. Під час розрахунків споживчої продовольчої ефективності науковець пропонує ще декілька інших показників її визначення: загальний фонд споживання основних продуктів харчування (Ккал); обсяг споживання продовольства в розрахунку на 1 га (Ккал); обсяг площі земельних ресурсів; сільськогосподарські ресурси; обсяг споживання основних продуктів харчування рослинного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (Ккал); обсяг споживання основних продуктів харчування тваринного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (Ккал) тощо [3, с. 32].

На нашу думку, для розрахунку продовольчої ефективності використання та відтворення агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу певної території пропонуємо використовувати систему показників (рис. 4), яка об'єднує у собі три групи.

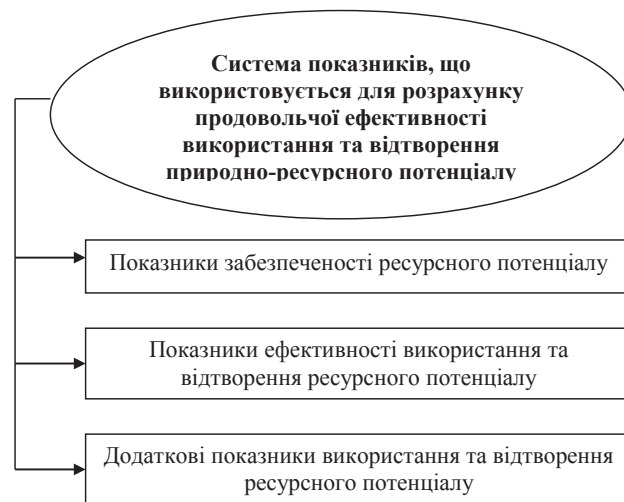

Рис. 4. Система показників для розрахунку продовольчої ефективності використання та відтворення агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу певної території [5, с. 15–25]

До першої групи показників – *показників забезпеченості ресурсного потенціалу* – належать такі: загальна площа оброблюваних земель, млн. га; динаміка кількості населення, млн. ос.; землезабезпеченість на людину, га/ос.; у тому числі площа оброблюваних земель, га/ос. та ін.

Друга група – *основні показники ефективності використання та відтворення ресурсного потенціалу* – об'єднує у собі: показники продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах; прибутковість; рівень та норму рентабельності; валовий внутрішній продукт на душу населення; виробництво основних

видів продовольства у валових обсягах на душу населення та на одиницю аграрних природних ресурсів; обсяг валової продукції сільського господарства, млн. грн.; валову продукцію сільського господарства на душу населення, грн./ос.; індекси співвідношення виробництва та споживання продовольства у регіональному розрізі та ін.

До третьої групи належать так звані *додаткові показники*, такі як: обсяг споживання продовольства в розрахунку на 1 га (Ккал); обсяг споживання основних продуктів харчування рослинного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (Ккал/га); обсяг споживання основних продуктів харчування тваринного походження в розрахунку на 1 га земельних ресурсів та сільськогосподарських угідь (Ккал/га) тощо.

Отже, ефективність відтворення природно-ресурсного потенціалу слугує базовим показником для розрахунку економічної оцінки продовольчого потенціалу території.

Висновки. По-перше, продовольчий комплекс інтенсивно впливає на аграрні природні ресурси довкілля, у сукупності з якими він формує сукупний аграрний природно-ресурсний потенціал продовольчого призначення, що ми трактуємо як сукупність технологічно, економічно та екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних, біологічних та ін.), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування та реалізацію агропродовольчої продукції.

По-друге, автором визначено місце природно-ресурсного потенціалу у системі продовольства, а саме розглянуто як складову продовольчого комплексу загалом. Продовольчий природно-ресурсний потенціал як складова частина природно-ресурсного потенціалу певною мірою є відтворювальною здатністю земельних, водних, лісових та інших видів природних ресурсів виробляти прямо чи опосередковано продукцію продовольчого комплексу.

По-третє, досліджуючи причинно-наслідкові взаємозв'язки ресурсів довкілля у процесі

виробництва продовольчої продукції, з'ясовано, що саме земельні ресурси є інтегруючим, проте не єдиним видом агропродовольчих ресурсів, який виробляє продовольчу продукцію. Земля у цьому випадку виступає синтезатором продовольчого потенціалу як складової частини агропродовольчого природно-ресурсного потенціалу.

По-четверте, для визначення продовольчої ефективності використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу певної території запропоновано використання системи показників, таких як: показники забезпеченості ресурсного потенціалу, ефективності його використання та відтворення та додаткові показники використання та відтворення ресурсного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борщевський П.П. Економіко-екологічні аспекти розвитку продовольчої сфери у світовому та регіональному вимірах / П.П. Борщевський // Вісник Сумського державного аграрного університету. Спеціальний випуск «Екологічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції». – 2008. – № 7. – С. 26–30.
2. Борщевський П.П. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості: [монографія] / П.П. Борщевський, Л.Г. Чернюк, О.Б. Шмаглій. – К.: Наукова думка, 1994. – 160 с.
3. Борщевский П.П. Совершенствование хозяйственного механизма в пищевой промышленности: [монографія] / П.П. Борщевский. – К.: Техника, 1984. – 157 с.
4. Дорогунцов С.І. Удосконалення управління природокористуванням в АПК: [монографія] / С.І. Дорогунцов, П.П. Борщевський, Б.М. Данилишин. – К.: Урожай, 1992. – 128 с.
5. Коренюк П.І. Еколого-економічна ефективність відтворювальної системи продовольчого комплексу: теорія, методологія, практика: [монографія] / П.І. Коренюк. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2005. – 355 с.
6. Лебединский Ю.П. Продовольственный комплекс Украинской ССР (темпы и пропорции развития) АН УССР СОПС УССР / Ю.П. Лебединский, Л.А. Ганечко. – К.: Наукова думка, 1986. – 254 с.
7. Паламарчук В.О. Еколого-економічні та соціальні нариси з економіки природокористування: [монографія] / В.О. Паламарчук, Є.В. Мішенін, П.І. Коренюк; за ред. В.О. Паламарчука. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 258 с.